

τινος κατωτέρας ζωῆς εἰς τὴν παροῦσαν, ὅτι δῆλα δὴ ἡ ψυχὴ ἐξελίχθη ἀπὸ τινος κατωτέρας ζωϊκῆς ψυχῆς, τὸ συμπέρασμα ταῦτο δὲν ἀρνεῖται ὁ Leibniz, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐπωφελεῖται τῆς ἀνακαλύψεως τῶν πρωτοζῶων ἵνα καταστήσῃ καὶ ἀπὸ φυσιολογικῆς ἀπόψεως παραδεκτὴν τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ ἐνεilhσεως καὶ ἐξελίξεως.

γ) Ἡ γνῶσις. Λογικαὶ καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλήθειαι.

Ἐκάστη μονὰς εἶναι κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος, τοῦ ὁποίου ἀποδίδει τὸ περιεχόμενον διὰ παραστάσεων διαφόρου σαφηνείας καὶ εὐκρινείας. Τὸ παριστάνειν, ὡς καὶ τὸ τείνειν εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα, ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν της. Οὐδέποτε δύναται ἡ μονὰς νὰ εἶναι ἄνευ παραστάσεων. Ἡ διδασκαλία τοῦ Locke κατὰ ταῦτα ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχικῶς ἄνευ περιεχομένου εἶναι ἀδύνατος καὶ φαντασιώδης ὑπόθεσις. Ἐνθα φαίνεται ὅτι εἶναι ἐντελῆς κενότης συνειδήσεως ἐκεῖ ἔχει πράγματι καταπέσει ἡ συνείδησις εἰς ἀπείρως μικρὸν βαθμόν. Ἐνθα φαίνεται ὅτι πᾶσαι αἱ παραστάσεις ἔχουσιν ἐξαφανισθῆ ἔκει ἔχουσι πράγματι μόνον καταπέσει εἰς τὸ κατώτερον ὄριον σαφηνείας καὶ εὐκρινείας. Τοῦτο δ' ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐν πάσῃ στιγμῇ ὑπάρχουσιν εἰς ἡμᾶς παραστάσεις τῶν ὁποίων δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν δύνανται σαφῶς ν' ἀνυψωθῶσιν εἰς τὴν συνείδησιν. Ὡς ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κατ' ἀρχὰς ἄνευ παραστάσεων εἶναι ἀδύνατος οὕτως εἶναι ἀδύνατος καὶ ἡ ἑτέρα ὑπόθεσις καθ' ἣν ἡ ψυχὴ λαμβάνει τὰς παραστάσεις αὐτῆς ἔξωθεν. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι αἱ παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπ' ἀλλήλας, ἀλλ' ὅτι ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων διατρέχουσι τὰς συμφῶνως πρὸς τὴν προδιατεταγμένην ἁρμονίαν ἐντελῶς πρὸς ἀλλήλας συμφωνούσας τροχιάς τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν. Πάντα τὰ

περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως τὰ ὅποια ἔχει ἢ μονὰς ἐν ὠρισμένη στιγμῇ προέρχονται ἐξ αὐτῆς, ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς. Οὐδὲν παραλαμβάνει ἔξωθεν ἢ μονὰς, ἀλλ' ἀντλεῖ τὸ πᾶν ἐξ ἑαυτῆς. **Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ πᾶσαι αἱ παραστάσεις ἡμῶν εἶναι ἔμφυτοι.** Δὲν περιέχονται βεβαίως ἐξ ἀρχῆς ὡς ἔτοιμα παρασκευάσματα ἐν ἡμῖν, ἀλλ' αἱ αἰτίαι τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως ἡμῶν κεῖνται εἰς τὴν φύσιν ἡμῶν, ἣ ὅποια ἔχει **ἄμεσον καὶ ἔμφυτον πρὸς αὐτὰς προδιάθεσιν.** Ἡ ἀναγνώρισις ὅμως αὕτη τῆς ἐκ τῶν προτέρων (ἐξ ἡμῶν, ἐκ μόνου τοῦ ὀρθοῦ ἡμῶν λόγου) προελεύσεως πάσης τῆς γνώσεως ἡμῶν, δι' ἧς ὁ Leibniz φθάνει ἐν μέρει εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δὲν ἐμποδίζει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ διακρίνη ἐν τῇ γνώσει ἡμῶν **ἐμπειρικὰ στοιχεῖα**, τὰ ὅποια προέρχονται ἐκ τῶν ὑλικῶν ἡμῶν αἰσθήσεων, καὶ ἄλλα, τὰ ὅποια ὁ ὀρθὸς λόγος ἐξ ἑαυτοῦ παράγει, **ἐκ τῶν προτέρων δῆλα δὴ στοιχεῖα ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ.** Λιότι παραλλήλως πρὸς τὰς γνώσεις τὰς ὁποίας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ περιεχόμενα τῶν ὑλικῶν ἡμῶν αἰσθήσεων, τὰ ὅποια — ὅπως δῆποτε καὶ ἂν ἐσχηματίσθησαν—ἐμφανίζονται πρὸ ἡμῶν ὡς τι δεδομένον, παραλλήλως, λέγομεν, πρὸς ταύτας ὑπάρχουσι καὶ ἐννοιαὶ αἱ ὅποια προέρχονται ἐκ τινος ἀνωτέρας λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐννοιαὶ ὡς ἢ τοῦ ὄντος, τῆς οὐσίας, τῆς ἐνότητος, τῆς αἰτίας κλπ. Τὸ ἀξίωμα τῶν αἰσθητιστῶν ὅτι «οὐδὲν ἐν τῇ νοήσει ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει» εἶναι ψευδές. **Ἡ νόησις τοῦλάχιστον, ὡς καὶ ὁ Locke ὑπεχρεώθη ν' ἀναγνωρίσῃ, δὲν προέρχεται ἐκ τῶν αἰσθήσεων.** Αἱ ἐπὶ τῆς νοήσεως καὶ τῶν ἐννοιῶν αὐτῆς στηριζόμεναι γνώσεις ἢ ἀλήθειαι εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖαι, ἔχουσι τὴν σφραγίδα ἀπολύτου γενικότητος καὶ ἀναγκαιότητος, διὰ τοῦτο δ' ἀκριβῶς δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς ὑλικῆς αἰσθήσεως, ἣ ὅποια

οὐδαμῶς δύναται νὰ παρᾶσχη τοιαύτην γενικότητα καὶ ἀναγκαιότητα. Ἐφθιάσαμεν λοιπὸν τοιουτοτρόπως εἰς τὴν σημαντικὴν διάκρισιν, ἣ ὁποῖα τόσον σοβαρὰν σημασίαν ἔχει εἰς τὸ σύστημα τοῦ Leibniz, ὅστις ὅμως δὲν ἠδυνήθη ἀτυχῶς νὰ καταρτίσῃ τὸ ὅλον αὐτοῦ σύστημα ἢ μᾶλλον ὅλην τὴν περὶ γνώσεως θεωρίαν αὐτοῦ ἐν συνεχείᾳ πρὸς αὐτήν. Ἡ διάκρισις δ' αὕτη εἶναι ἡ μεταξὺ **λογικῶς ἀναγκαίων ἀληθειῶν**, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν εἰς τὸν ὄρθον ἡμῶν λόγον, καὶ **ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν**, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι τὸ κῦρος τὸ ὅποιον παρέχει εἰς αὐτὰς ἡ ἐμπειρία. Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἀλήθειαι αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἐκ τοῦ ὀρθοῦ ἡμῶν λόγου καὶ διαγιγνώσκονται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἀπολύτως ἀναγκαῖαι καὶ γενικὸν ἔχουσαι κῦρος, ἀλήθειαι τῶν ὁποίων τὸ ἀντίθετον εἶναι ἀδύνατον, ὡς σημαῖνον λογικὴν ἀντίφρασιν. Τοιαῦται ἀλήθειαι φέρουσιν ἐν ἑαυταῖς τὸ κριτήριον τοῦ κύρους αὐτῶν καὶ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς διὰ τῆς ἐμπειρίας ἐπιβεβαιώσεως. Ὁ Leibniz ὀνομάζει αὐτὰς **λογικὰς ἀληθείας** (*vérités de raison*) ἢ **αἰωνίας ἀληθείας**. Εἰς ταύτας ἀνήκουσιν αἱ μεταφυσικαὶ ἐπιγνώσεις, ὡς π. χ. ἡ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας προερχομένη ἐπίγνωσις ὅτι τὰ ὄντα (τὰ πράγματα) εἶναι μονάδες, ἐπὶ πλεον αἱ λογικαὶ καὶ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι. Ὑπάρχουσιν ὡσαύτως ἀλήθειαι αἱ ὁποῖαι στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, εἶναι δῆλα δὴ εἰλημμένα ἐμπειρικῶς ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Βεβαίως καὶ αἱ ἀλήθειαι αὗται προέρχονται κατὰ τὸν Leibniz ἐξ ἡμῶν, οὐχὶ ὅμως ἐκ τοῦ ὀρθοῦ ἡμῶν λόγου. Αἱ ἀλήθειαι αὗται δὲν ἔχουσι τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καὶ τὸ γενικὸν κῦρος τὰ ὁποῖα διακρίνουσι τὰς λογικὰς ἀληθείας. Ἡ ἐμπειρία (μόνη) ἐδίδαξεν εἰς ἡμᾶς ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ὠρισμένας ιδιότητας καὶ ὅτι κατὰ ὠρισμένον τρόπον ἔρχονται εἰς συνάφειαν πρὸς ἄλληλα. Ἡ ἐμπειρία πάλιν δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι εἰς ἓν φαινόμενον ποιότητος α ἀκολουθεῖ κα-

νογικῶς ἐν φαινόμενον ποιότητος β. Συμπεραίνομεν δ' ἐν-
 τεῦθεν ὅτι μετὰ τὸ α ἴθ' ἔπεται πάντοτε β καὶ ὀρίζομεν ὡς
 γενικοῦ κύρους ἀλήθειαν τὸ ὅτι τὸ α εἶναι αἰτία τοῦ β. Τὸ
 ἐπαγωγικὸν ὅμως τοῦτο συμπέρασμα δὲν κατέχει ἀπόλυτον
 κῆρος ὡς αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι. Τὸ ἀντίθετον—ὅτι μετὰ τὸ
 α ἀκολουθεῖ τι ἐντελῶς διάφορον—δὲν εἶναι λογικῶς ἀδύ-
 νατον, δὲν περικλείει ἐν ἑαυτῷ ἀντίφασίν τινα. Ἐκεῖνο ὅμως
 τοῦ ὁποῖου τὸ ἀντίθετον εἶναι λογικῶς δυνατόν (δὲν εἶναι
 λογικῶς ἀδύνατον) δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον καὶ ἀπο-
 λύτου κύρους, ἀλλ' ἔχει μόνον κατὰ προσέγγισιν γενικὸν
 κῆρος. Ἰσχύει ἐπὶ τοσοῦτον μόνον ἔρ' ὅσον ἡ ἐμπειρία
 ἐπικυροῖ αὐτὸ καὶ δὲν δεικνύει τι ἀντίθετον. Αἱ ἀλήθειαι
 λοιπὸν αὗται ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἐμπειρίας, χρήζουσι τῆς δι-
 αὐτῆς ἐπιβεβαιώσεως καὶ ἔχουσι τὸ κῆρος τὸ ὁποῖον μόνον
 ἡ ἐμπειρία δύναται νὰ παράσχη εἰς αὐτάς. Περισσότερον
 τοῦ κατὰ προσέγγισιν γενικοῦ τούτου κύρους δὲν δύναται νὰ
 παράσχη ἡ ἐμπειρία, συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς. Ὁ
 Leibniz ὀνομάζει τὰς ἀληθείας ταύτας κατὰ συμβεβηκὸς
 ἀληθείας (vérités de fait) ἢ ἀληθείας τῶν γεγονότων,
 διότι πάντα τὰ γεγονότα (ὅτι πράγματι εἶναι ἢ συμβαίνει τι)
 καὶ πᾶσα ἡ πραγματικὴ τῶν ὄντων συναφεία μόνον ὑπὸ
 τῆς ἐμπειρίας δύνανται νὰ ὀρισθῶσιν. Εἰς τὰς κατὰ συμβε-
 βηκὸς ἀληθείας ταύτας ἀνήκουσιν αἱ ἀλήθειαι τὰς ὁποίας
 ὀρίζουσιν αἱ ἐπαγωγικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἰδίᾳ ἡ φυσικὴ. Οἱ
 φυσικοὶ νόμοι δὲν εἶναι πράγματι γενικοῦ κύρους, αἰώνια
 ἀλήθειαι, ἀλλ' ἀπλῶς ἢ διὰ τύπων ἔκφρασις τῆς ὑπὸ τῆς ἐμ-
 πειρίας δεδομένης συναφείας τῶν ὄντων, ὀρισμοὶ τῶν συ-
 νηθειῶν (ἔξεων) τῆς πορείας τῆς φύσεως. Δὲν δύναται
 λοιπὸν αὐστηρῶς ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἔχουσιν ἀμετάβλη-
 τον κῆρος. Μεταβολὴ τις αὐτῶν εἶναι λογικῶς δυνατὴ.
 Ἡ ἐννοια τοῦ θαύματος δὲν περιέχει λογικὴν τινα
 ἀντίφασιν.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουσι δύο ἀπ' ἀλλήλων διακριτέα εἶδη γνώσεων: γνώσεις λογικῶς ἀναγκαῖαι, ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἀπολύτου κύρους, καὶ γνώσεις ἐμπειρικαί εἰς τὰς ὁποίας ἐλλείπει ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλαῖ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλήθειαι. Ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις συνίσταται ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν εἰδῶν καὶ συνεπῶς καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς, ὁ ὁποῖος πᾶσαν ἡμῶν τὴν γνώσιν στηρίζει ἐπὶ μόνου τοῦ ὀρθοῦ λόγου, καὶ ὁ ἐμπειρισμὸς, ὁ ὁποῖος πᾶσαν τὴν γνώσιν ἐξαρτᾷ ἐκ τῆς ἐμπειρίας, φαίνονται ὡς μονομερεῖς ἀπόψεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων θέλει νὰ μεσιτεύσῃ ἡ διάκρισις τῶν γνώσεων, τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Leibniz.

Ἡ διαίρεσις ὅμως τῶν γνώσεων ἡμῶν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει εἰς λογικὰς καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀληθείας ὀφείλει, ἐὰν πρέπη πραγματικῶς νὰ ὑφίσταται, νὰ ἔχῃ τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἐν τῇ ποιότητι τῆς πραγματικότητος. Ἡ ὄψις δὴ τῆς πραγματικότητος ὀφείλει νὰ δεικνύῃ τοιαῦτα στοιχεῖα τὰ ὁποῖα δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι ἄλλως διαμορφωμένα ἢ ὡς εἶναι, τὰ ὁποῖα, καθ' ὃν τρόπον ὑπάρχουσιν, εἶναι εἰς αὐτὴν ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητα—ἤτοι στοιχεῖα ἅτινα ὀφείλουσι νὰ εὐρίσκωνται εἰς οἶον δήποτε κόσμον, ὅπως δήποτε καὶ ἐν ἔχῃ διαμορφωθῇ οὗτος, ὡς θεμελιώδη στοιχεῖα πάσης πραγματικότητος ἐν γένει. Πρέπει ὅμως ἡ πραγματικότης νὰ ἔχῃ κατ' ἀνάγκην καὶ τοιαῦτα στοιχεῖα καὶ γνωρίσματα τὰ ὁποῖα ἀνήκουσι μὲν εἰς αὐτὴν, τὰ ὁποῖα ὅμως ἠδύναντο νὰ ἔχωσι καὶ ἄλλως διαμορφωθῇ, χωρὶς ἡ πραγματικότης νὰ εἶναι πλήρης ἀντιφάσεως. Αὕτη δ' εἶναι πράγματι ἡ γνώμη τοῦ Leibniz. Αἱ λογικῶς ἀναγκαῖαι ἀλήθειαι, λέγει ὁ Leibniz, στηρίζονται ἐπὶ τῆς νοήσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐνεκα τούτου ἰσχύουσιν ἀπολύτως καὶ κατ' ἀνάγκην θὰ τὰς παρετήρῃ τις εἰς οἶον δήποτε κόσμον τὸν ὁποῖον ὁ Θεὸς ἤθελε δημιουργήσει. Γὰ κατὰ συμβεβηκὸς

ἀφ' ἑτέρου γνωρίσματα *στηρίζονται ἐπὶ τῆς θείας βου-
λήσεως*, ἣτις στρέφεται (διευθύνεται) πρὸς τὸν κατὰ τὴν θε-
ωρίαν τοῦ Leibniz ἄριστον καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἁρμονικώτατα
συμφωνοῦντα κόσμον. Ὁ Θεὸς κανονίζει τοιοῦτοτρόπως
τὸν κόσμον καὶ δίδει εἰς τὰ ὄντα τοιούτους τρόπους σχέ-
σεων ὡς τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ σκοπὸς αὐτοῦ νὰ παραγάγῃ ἓνα
ὡς οἶόν τε τέλειον κόσμον. Φυσικὰ ὀφείλει ἡ τάξις τοῦ
κόσμου, ὡς αὕτη ἔχει διαμορφωθῆ συμφώνως πρὸς τὴν
θέλησιν τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι *ἀνάλογος* καθ' ὅλην τὴν γραμ-
μὴν πρὸς τὰς λογικῶς ἀναγκαίας ἀληθείας, ἄνευ τῶν ὁποί-
ων οὐδεμίαν ἐν γένει πραγματικότητα δυνάμεθα νὰ γνωρί-
σωμεν καὶ νὰ νοήσωμεν. Ἡ τάξις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι
ἀναγκαία, ὡς δὲν εἶναι ἀναγκαῖος καὶ ὁ κόσμος, εἰάν κόσμον
γροῦμεν τὸ σύνολον τῶν πεπερασμένων καὶ δημιουργημέ-
νων ὄντων· *ὁ κόσμος οὕτως ἠδύνατο καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ*.
Διὰ τοῦτο μόνον ἡ ἰδία ἡμῶν διὰ τῆς αὐτοσυνειδήσεως
ἠγγυημένη ὑπαρξις εἶναι ἀπολύτως βεβαία (Descartes), ὡς
*ἀφ' ἑτέρου ἀφ' ἑαυτοῦ βέβαιον εἶναι ὅτι πραγματικῶς
ὑπάρχομεν τοιοῦτοτρόπως ὡς ἀντιλαμβανόμεθα ἡμᾶς
αὐτοὺς ἐν τῇ αὐτοσυνειδήσει*. Ἡ ὑπαρξις τῶν λοιπῶν
ὄντων δὲν εἶναι βεβαία, ἀλλὰ μόνον εἰς ὑψιστον βα-
θμὸν πιθανή. *Ἐὰν τὰ πράγματα (τοῦ κόσμου) ἦσαν
ἀναγκαῖα, θὰ ἠδυνάμεθα διὰ τοῦ λόγου ἡμῶν ν' ἀπο-
δείξωμεν μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος τὴν ὑπαρξιν αὐ-
τῶν*. Ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ ἠθέλησε τὴν ὑπαρξιν τοῦ κό-
σμου, ἡ δύναμις αὐτοῦ ἔφερε τὸν κόσμον εἰς ὑπαρξιν. Ἡ
βούλησις τοῦ Θεοῦ θέλει ἐξ ἀνωτέρων ὑπολογισμῶν τὴν
σταθερότητα τῶν φυσικῶν νόμων, ἡ δύναμις δ' αὐτοῦ ἐπι-
βάλλει ἀδιακόπως τὴν σταθερότητα ταύτην.

Ἄτυχῶς δὲν ὑπῆρξε μέχρι τέλους ὁ Leibniz συνεπῆς
πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τεθειῖσαν διάκρισιν ταύτην, ἣτις πάντως
σημαίνει συμβιβασμὸν τινα μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ πνευ-

ματισμοῦ. Ἐκτὸς τῆς περὶ διακρίσεως δύο εἰδῶν γνώσεως θεωρίας ταύτης ὑπάρχει καὶ τις ἄλλη, διασταυροῦσα τὴν πρώτην καὶ ὀρθολογιστικὴν χροιάν ἔχουσα, καθ' ἣν αἱ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλήθειαι (vérités de fait) εἶναι οὐχὶ κατ' εἶδος, ἀλλὰ μόνον κατὰ βαθμὸν διάφοροι τῶν λογικῶν ἀληθειῶν (vérités de raison). Ἐγκεῖται ἐν τῇ ἀτελείᾳ καὶ ἀσθενείᾳ τῆς ἀνθρωπίνης καὶ πεπερασμένης ἡμῶν φύσεως ὅτι μόνον ἐν μέρει τῆς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν λογικῶς ἀναγκαίας συναφείας τῶν ὄντων γινώσκομεν ὡς λογικῶς ἀναγκαῖον, τὸ ἕτερον δὲ μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι καθ' ἑαυτὸ λογικῶς ἀναγκαῖον, γινώσκομεν διὰ τῆς ἐμπειρίας ὡς δυνάμενον μόνον ὑπ' αὐτῆς νὰ ὀρισθῆ, ὡς ἀπλῆν vérité de fait. Ἐν ἀνώτερον ὅμως καὶ τὰ ὄντα βαθύτερον διαβλέπον πνεῦμα θὰ ἐγίγνωσκεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δι' ἡμᾶς ἐμπειρικὴ vérité de fait ὡς vérité de raison, ὡς τι δῆλα δὴ ἀπολύτως ἀναγκαῖον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως λοιπὸν ταύτης φαίνεται ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀντίληψις ὡς ἡ μόνη ὀρθή. Λιὰ μίαν τελείαν γνῶσιν, ὡς ταύτην κατέχει ὁ Θεός, ὑπάρχουσι μόνον vérité de raison. Τὸ νὰ ἀναπτύξωμεν σύστημα καθαρῶς λογικῶν ἀληθειῶν εἶναι τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τείνη ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις. Ἀξιωματικῶς—ἴσως καὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον—δὲν εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποκτήσῃ τις τοιαύτην ἐπίγνωσιν. Ὅ,τι ἐμποδίζει ἡμᾶς—ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον καὶ διὰ τινὰ χρόνον—πρὸς ἀπόκτησιν ταύτης εἶναι ἡ ἀτέλεια τοῦ πνεύματος ἡμῶν, εὗρισκομένου ἐν σχετικῶς κατωτέρῳ βαθμίδι ἐξελίξεως. Ἐὰν ὅσον προχωρεῖ ἡ ἐξέλιξις αὕτη θ' ἀντικατασταθῆ ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις διὰ τῆς λογικῆς, θὰ μεταβληθῆ ἡ vérité de fait εἰς vérité de raison. Ἡ ἐμπειρικὴ λοιπὸν γνῶσις ἐμφανίζεται ὡς τι προσωρινόν (provisorium), προσωρισμένον νὰ διαλυθῆ διὰ τῆς μελλούσης νὰ κατοχυρῆ λογικῆς γνώσεως, ἡ δὲ διάκρισις μεταξὺ vérité de raison

καὶ *vérités de fait* χάνει τὴν ἀξιωματικὴν αὐτῆς αὐστηρότητα καὶ φαίνεται ὡς τις ἀπὸ ὀρθολογιστικῆς ἀπόψεως—καὶ χωρὶς καμμίαν ἐγκατάλειψιν τῶν ἀξιώσεων τῆς ἀπόψεως ταύτης—προσωρινὴ παραχώρησις εἰς τὸν ἐμπειρισμόν.

Ἄναντιορρήτως ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν *vérités de raison* καὶ *vérités de fait*, ὡς δύο ποιοτικῶς διαφόρων εἰδῶν γνώσεων, ἔχει τὰς ῥύθας αὐτῆς εἰς τὴν πράγματι ὑπάρχουσαν διαφορὰν μεταξὺ ἐπιστημῶν ἀκολουθουσῶν παραγωγικῆν καὶ ἐπιστημῶν ἀκολουθουσῶν ἐπαγωγικῆν μέθοδον, ὡς καὶ εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν θεοδικίαν τοῦ Leibniz (τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ *Theodicée*)· καὶ ἡ ἄλλη ὅμως θεωρία — ἡ ἐκλαμβάνουσα τὴν μνημονευθεῖσαν διάκρισιν ὡς τι *provisoirement* (πρόσκαιρον)—ἔχει ἰσχυρὰ στηρίγματα ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ μονάδων καὶ ἐν τῇ κυριαρχούσῃ ἐν αὐτῇ ἰδέᾳ τῆς ἐξελέξεως. Ἐὰν ἡ μονὰς διατρέχη μίαν τροχιὰν ἐξελέξεως, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ αὐτὴν ἀπὸ ἀρχικῶς σκοτεινῶν καὶ συγκεχυμένων παραστάσεων εἰς διαρκῶς σαφεστέρας καὶ εὐκρινεστέρας, καὶ ἐὰν σύμπας ὁ ὕλικὸς κόσμος τῆς ἐμπειρίας οὐδὲν ἄλλο σημαίνει εἰμὴ συγκεχυμένην ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος, δὲν δύναται τότε ν' ἀποφύγη τις τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ *vérités de fait* εἶναι γνώσεις αἱ ὁποῖαι δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἰκανῶς εὐκρινῶν παραστάσεων, γνώσεις αἱ ὁποῖαι πρέπει ἐπὶ τοσοῦτον νὰ εξαφανισθῶσι καὶ νὰ παραχωρηθῶσι τὴν θέσιν αὐτῶν εἰς λογικὰς ἐπιγνώσεις ἐφ' ὅσον ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελέξεως εἰς τὴν θέσιν τῆς συγκεχυμένης ἀντιλήψεως ἔρχονται σαφεῖς καὶ εὐκρινεῖς παραστάσεις.

Πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην ἀντιστοιχεῖ καὶ ὑποστηρίζει τρόπον τινὰ αὐτὴν καὶ μία ἄλλη μεταφυσικὴ ἀποψις. Ἐὰν δῆλα δὴ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα θεωρία εἶναι ὀρθή, τότε δὲν εἶναι δυνατόν παραπλεύρως πρὸς τὰ λογικῶς ἀναγκαῖα στοιχεῖα νὰ ὑπάρχωσι καὶ μὴ λογικῶς ἀναγκαῖα, ἀλλὰ πρέπει τὸ ἐν ν' ἀκολουθῇ τὸ ἕτερον μετὰ λογικῆς ἀναγκαι-

ότητος. Ταῦτο δὲ πρέπει ὁμοίως νὰ συμβαίῃ καὶ εἰς τὸν Θεόν. Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ (ἐκ τῆς τελείας μονάδος) ἔπεται μετ' ἀναγκαιότητος ὅτι ἡ προσπάθεια καὶ τάσις αὐτοῦ κατευθύνεται πρὸς τινὰ ὅσον τὸ δυνατὸν τέλειον κόσμον, τοῦ ὁποίου τὴν ἔννοιαν θέτει ἡ τελεία αὐτοῦ νόησις. Πᾶν ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ γίνῃ πραγματικόν, καὶ συνεπῶς καὶ τὰ ὄντα, ἐφ' ὅσον ἀνήκουσιν εἰς τὸν τελειότατον συνδυασμὸν τοῦ κόσμου (εἰς τὴν τελείαν περὶ κόσμου ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ), πρέπει ἀναγκαιῶς ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ δυνάμει ἢ ἐν νῶ εἶναι νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς πραγματικότητος. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἔπεται μετὰ λογικῆς ἀναγκαιότητος (ὡς παρὰ Σπινόζα) ἡ ὅλη συνάρεια τῶν πεπερασμένων ὄντων ('). Δὲν λείπουνσι χωρία εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Leibniz τὰ ὁποῖα ἐκπροσωποῦσι μετὰ μείζονος ἢ ἥττονος ἀποφασιστικότητος τὴν παλαιὰν ταύτην ὀρθολογιστικὴν ἀντίληψιν. Πρὸς ταῦτα ὅμως ἀντιτίθενται ἄλλα χωρία, τὰ ὁποῖα φαίνονται παραδεχόμενα τὴν ἄνω μνημονευθεῖσαν συμβιβαστικὴν ἀποψιν. Εἰς μίαν λοιπὸν ἐκθεσιν τοῦ συστήματος τοῦ Leib-

(') Ἡ λογικὴ δὴλα δὴ ἀναγκαιότης κυριαρχεῖ κατ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Ἡ κυριαρχία δ' αὕτη τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος ἄρχεται τρόπον τινὰ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, οὗτινος ἡ νόησις θέτει τὴν τελειοτάτην περὶ κόσμου ἔννοιαν. Ἡ τελειοτάτη ὅμως αὕτη ἔννοια περὶ τοῦ κόσμου πρέπει κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ δυνάμει ἢ ἐν νῶ εἶναι νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ «ἐνεργεῖα εἶναι» ἢ τῆς πραγματικότητος, διότι, ὡς εἶδομεν εἰς τὸν Spinoza, τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον δὲν ἀκολουθεῖ ἀπλῶς ἐκεῖνο ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται λογικῶς, ἀλλὰ μετὰ τῆς αἰτίας εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ συνέπεια τεθειμένη. Δὲν ὑπάρχει πρῶτον τὸ τρίγωνον καὶ ἔπειτα ἐνεργεῖ ἵνα αἱ τρεῖς αὐτοῦ γωνίαι εἶναι ἴσαι πρὸς δύο ὀρθάς, ἀλλ' ἡ συνέπεια αὕτη εἶναι συγχρόνως μετὰ τοῦ τριγώνου τεθειμένη. Σ. Μ.

νίζ, εἰ δὲν θέλη αὕτη νὰ βιάσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ φιλοσόφου, οὐδὲν ἕτερον ὑπολείπεται εἰμὴ νὰ βεβαιώσῃ τὸν ἐν αὐτῷ ἀγῶνα μεταξὺ τῶν δύο ἀπόψεων.

Ἡ ἀμφιταλάντευσις δ' αὕτη τῆς σχέσεως τῶν *vérités de fait* πρὸς τὰς *vérités de raison* μεταφέρεται καὶ εἰς τὰ δύο ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα κυριαρχοῦσιν εἰς ἑκάτερον τῶν εἰδῶν γνώσεως, εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιράσεως (*principe de contradiction*) καὶ εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου (*principe de rationis sufficientis*, ἢτοι *principe de la raison suffisante*). Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φαίνονται τὰ δύο ταῦτα ἀξιώματα ὡς τεταγμένα παρ' ἄλληλα, ὡς ἴσην ἀξίαν ἔχοντα. Τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιράσεως εἶναι τὸ κυριαρχοῦν ἀξίωμα διὰ τὰς *vérités de raison*, αἱ ὁποῖαι σημαίνουσι προτάσεις ταυτοτικάς, λογικῶς ἀναγκαίας προτάσεις, ὧν τὸ ἀντίθετον περιέχει τὴν λογικὴν ἀντίφρασιν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. Εἰς τὰς *vérités de raison* ταύτας τὸ κατηγορούμενον περιέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὑποκειμένου, ἔπεται συνεπῶς κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος μετ' ἀναγκαιότητος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ὑποκειμένου καὶ δύναται νὰ ληφθῇ ἐξ αὐτοῦ δι' ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας αὐτοῦ. Ὡς παράδειγμα χρησιμεύει ἡ πρότασις $2+2=4$, ἣτις κατὰ τὸν Leibniz εἶναι ἀναλυτικὴ κρίσις. Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἀφ' ἑτέρου — ὅτι δῆλα δὴ πᾶν πρέπει νὰ ἔχη τὸν ἀποχρῶντα λόγον, τὴν αἰτίαν αὐτοῦ — εἶναι τοῦναντίον τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα τῶν *vérités de fait* καὶ ἐμφανίζεται ἐν τῇ ιδιότητι του ταύτη ὡς ἡ διὰ τύπου ἔκφρασις τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Λιὰ τὰ γεγονότα ἰσχύει ὁ κανὼν ὅτι ἕκαστον γεγονὸς προκαλεῖται ὑπὸ ἐνὸς ἢ περισσοτέρων γεγονότων, ὡς τοῦ ἀποχρῶντος λόγου αὐτῶν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἐκ τῆς αἰτίας μετ' ἀναγκαιότητος, ἀλλὰ μόνον ἢ ἐμπειρία δεικνύει ὅτι πράγματι εἰς ταύτην τὴν αἰτίαν ἀπολουθεῖ τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα. Τοιουτοτρόπως δὲν δυναίμε-

θα ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὑδραργύρου νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν προτέρων (a priori) ὅτι εξατμίζεται οὗτος εἰς τὸ πῦρ. Αἱ προτάσεις αἱ ὅποια ἐκφράζουσιν ἐμπειρικὰς ἀληθείας εἶναι, συμφώνως μὲ τὴν ὀνομασίαν τῶν ὄρων τὴν ὁποίαν κάμνει βραδύτερον ὁ Kant, συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori). Οὐχὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου παράγει ἐν αὐταῖς τὴν σύνδεσιν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου. Βλέπομεν κατὰ ταῦτα ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη τῶν δύο ἀξιωμάτων ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν *vérités de raison* καὶ *vérités de fait* ὡς δύο ποιοτικῶς διαφόρων εἰδῶν γνώσεως. Ἀλλὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου ὑποτάσσεται πάλιν εἰς τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως, παράγεται ἐκ τοῦ ἀξιωματος τῆς ἀντιφάσεως, ἀνάγεται εἰς αὐτὸ καὶ οὕτω φαίνεται τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως ὡς τὸ μόνον αὐθεντικὸν καὶ ἐν πάσῃ γνώσει κυριαρχοῦν ἀξίωμα. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἀπαιτεῖ ῥητῶς ὁ Leibniz ὅτι εἰς πᾶσαν ἀληθῆ κρίσιν τὸ κατηγορούμενον πρέπει νὰ περιέχεται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὑποκειμένου καὶ νὰ λσμβάνηται ἐξ αὐτοῦ κατὰ τὸν νόμον τῆς ταυτότητος. «Τὸ κατηγορούμενον, λέγει, ἐνυπάρχει εἰς τὸ ὑποκείμενον· εἰ δ' ἄλλως δὲν γνωρίζω τί θὰ εἴπη ἀλήθεια» (*praedicatum inest subjecto ; ou bien je ne sais ce que c'est la vérité*). Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἄλλην ὀρθολογιστικὴν ἐκδοχὴν τῶν *vérités de fait* ὡς ἀπλῶς προσωρινῶν γνώσεων, μελλουσῶν ν' ἀντικατασταθῶσιν ὀριστικῶς διὰ λογικῶς ἀναγκασίας ἐπιγνώσεως. Ἔλος φαίνεται καὶ τὸ *principium rationis sufficientis* ὡς τὸ γενικώτερον ἀξίωμα πάσης νοήσεως, ἢ ὁποία διὰ πᾶν τὸ ὅποιον πρόκειται ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς ὀρθὸν ἀπαιτεῖ αἰτιολογίαν, ἣτις δύναται νὰ δοθῇ ἢ διὰ τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος, τὴν ὁποίαν ἐγγυᾶται τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος (λογικὴ αἰτία—λογικὸν ἀποτέλεσμα), ἢ διὰ τοῦ

ἀξιώματος τῆς αἰτιότητος (ἀξιώματος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐν στενωτέρῳ ἐννοίᾳ, πραγματικῇ αἰτία — πραγματικὸν ἀποτέλεσμα). Καὶ ἐνταῦθα ὑπολείπεται εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν μόνον τὴν διάστασιν μεταξὺ τῶν δοξασιῶν τοῦ Leibniz, χωρὶς ν' ἀποπειραθῶμεν διὰ τεχνητῶν ἐρμηνειῶν, βιαζουσῶν τὰ γεγονότα, νὰ ἄρωμεν αὐτήν.

Ὁφείλομεν δ' ἐπὶ πλέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ εἰς τὰς ἐμπειρικὰς ἀληθείας κυριαρχοῦν ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου δὲν εἶναι καὶ αὐτὸ μία ἐμπειρικὴ ἀληθία, ἀλλ' ἐν τῷ ὀρθῷ ἡμῶν λόγῳ ἔχον τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐκ τῶν προτέρων (*a priori*) ἀξίωμα. Ὅτι πᾶν ἔχει τὸν ἀποχρῶντα αὐτοῦ λόγον εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖα ἀπαίτησις, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν ὡς λογικῶς ἀναγκαίαν τὴν συνάφειαν τῆς ὀρισμένης αἰτίας α πρὸς τὸ ὀρισμένον ἀποτέλεσμα β, εἴτε διότι λείπει εἰς ἡμᾶς ὁ πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενος βαθμὸς ἐπιγνώσεως, εἴτε διότι δὲν ὑφίσταται ἐν γένει λογικῶς ἀναγκαῖα συνάφεια. Διὰ τοῦτο φυσιογνωσία ἢ ὁποῖα μεταχειρίζεται τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου καὶ ζητεῖ διὰ τούτου νὰ καιαστήσῃ καταληπτὴν τὴν ἐμπειρικῶς δεδομένην συνάφειαν πρέπει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἐμπειρίας ἢ ὁποῖα ἐπὶ τῇ βάσει πρότερον γενομένων ἐμπειρικῶν ἐποπτειῶν ἀναμένει κατὰ τὴν ἐκ νέου ἐμφάνισιν τῆς αἰτίας α τὸ διαρκῶς ἐμφανιζόμενον ἀποτέλεσμα β. Ἡ ἐπὶ ἀπλῆς ἀφομοιώσεως τῶν παραστάσεων στηριζομένη ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἢ τῶν ζῴων καὶ ἀνικαθιστᾶ εἰς αὐτὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Ὁ ἄνθρωπος δύναται τῇ βοήθειᾳ τοῦ ὀρθοῦ λόγου νὰ γνωρίσῃ ἐπιστημονικῶς τὰ ὄντα, ἂν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐμπειρικοί. Ἐκτὸς τῶν ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς ἐμπειρίας στηριζομένων ἀληθειῶν ὑπάρχουσι κατὰ τὸν Leibniz καὶ ἀποκεκαλυμμένοι ἀληθῆαι, αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν βεβαίως τὴν γνωστικὴν ἡμῶν ἰκανότητα, πρέπει ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον νὰ δι-

καιολογηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ ἡμῶν λόγου ὥστε νὰ μὴ εἶναι (ἢ φαίνωνται) παράλογοι. Αἱ ἀλήθειαι αὗται δὲν δύνανται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου νὰ νοηθῶσι διὰ τοῦ ὀρθοῦ αὐτοῦ λόγου, ἀλλὰ μόνον νὰ πιστευθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ, ἀφ' οὗ προηγουμένως ἐπηρεάσωσιν αὐτόν. Διὰ τὴν νόησιν τοῦ Θεοῦ εἶναι βεβαίως αἱ ἀλήθειαι αὗται, εἴτε ὡς *vérités de raison* εἴτε ὡς *vérités de fait*, ἐντελῶς καταληπταί.

δ) Θεός καὶ κόσμος. Ὁ προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅτι ὁ κόσμος δὲν ὑπάρχει ἐξ ἰδίας δυνάμεως, ἀλλ' ἔχει ἐν τῷ Θεῷ τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, περὶ τούτου ἐγένετο ἤδη ἐπανειλημμένως μνεία. Ἡ ὑπαρξις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι διὰ τὸν Leibniz ἀπλῶς ζήτημα πίστεως, ἀλλὰ δύναται ν' ἀποδειχθῇ διὰ λογικῶν ἀποδείξεων. Καὶ πράγματι μεταχειρίζεται ὁ Leibniz τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὁποίου δύνανται νὰ προσαχθῶσιν ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ Leibniz παρέχει διαφόρους τοιαύτας ἀποδείξεις. Συμφώνως πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου πρέπει τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς—καὶ τοῦτο συμβαίνει εἰς πάντα τὰ πεπερασμένα ὄντα—νὰ ἔχωσι τὴν αἰτίαν ταύτην εἰς τι ἕτερον. Ἐὰν δὲ πάλιν τὸ ἕτερον τοῦτο εἶναι πεπερασμένον ὄν, ἰσχύει τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τούτου καὶ οὕτω καθεξῆς. Λαμβάνομεν λοιπὸν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἄπειρον σειρὰν πεπερασμένων ὄντων, ἐξ ὧν τὸ ἓν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἑτέρου. Τὸ ἄπειρον τῆς σειρᾶς ταύτης ὀφείλει πάλιν νὰ ἔχη ἓνα ἀποχρῶντα λόγον καὶ οὗτος δύναται νὰ εἶναι μόνον ἐν ἄπειρον ὄν—ὁ Θεός—ὅστις ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. Ἐνταῦθα λοιπὸν προβαίνει τις ἐκ τῶν ἐμπειρικῶς δεδομένων τυχαίων ὄντων καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα περὶ τοῦ ἀναγκαίου καὶ δι' ἑαυτοῦ ὑπάρ-

χοντος ὄντος. Ἐτέρα ἀπόδειξις προβαίνει ἐκ τῶν λογικῶν ἀληθειῶν, αἱ ὅποια ἀναγκαίως ἰσχύουσι καὶ διὰ τὸ κῦρος τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ὑπάρξῃ εἰς ἀποχωρῶν λόγος. Οὗτος ὅμως δὲν κεῖται εἰς τὴν νόησιν ἡμῶν, διότι αἱ αἰώνια ἀλήθειαι ἰσχύουσιν ἀδιαφόρως τοῦ ἂν νοοῦνται ἢ οὐ ὑφ' ἡμῶν. Ὅφείλουσι λοιπὸν νὰ ἔχωσι τὴν αἰτίαν αὐτῶν εἰς τινα ἀπολύτως τέλειον καὶ δημιουργικὸν νοῦν, εἰς τὴν νόησιν τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ πλέον ἀπαιτεῖ ἡ προδιατεταγμένη ἁρμονία παντοδύναμόν τι καὶ πάνσοφον ὄν, ὅπερ σχεδιάζει τρόπον τινὰ καὶ θέτει εἰς ἐφαρμογὴν αὐτήν (τὴν προδιατεταγμένην ἁρμονίαν). Ἡ ὠραιότης, ἡ τάξις καὶ ἡ ἁρμονία τοῦ συνόλου τοῦ κόσμου καὶ τῶν μερῶν αὐτοῦ εἶναι μία ἐπὶ πλέον αἰτία νὰ παραδεχθῇ τις λογικὴν τινα αἰτίαν. Ἐν τέλει ὁ Leibniz δέχεται καὶ *ὄντολογικὴν ἀπόδειξιν* (ὡς Descartes καὶ Spinoza), συμπληρῶν αὐτήν διὰ τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἣτις περικλείει τὴν ὑπαρξιν, εἶναι μία δυνατὴ ἔννοια, διότι οὐδὲν πρὸς αὐτὴν ἀντιφάσκει.

Ὁ Θεὸς εἶναι ὄν ἀναγκαῖον, ἄνευ περιορισμῶν, ὑψίστης πραγματικότητος καὶ τελειότητος. Εἶναι πνεῦμα ἄκρας (ὑψίστης) νοήσεως, παντοδυναμίας καὶ ἀγαθότητος. Εἶναι ἡ δημιουργικὴ αἰτία πάντων τῶν ὄντων, τὰ ὅποια ἔχουσι σχηματισθῆ συμφώνως πρὸς τὴν νόησιν καὶ πρὸς τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν στρεφομένην βούλησιν αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ ἔρχονται εἰς τὸ «εἶναι» καὶ συντηροῦνται. Ἡ μορφή τοῦ κόσμου προσδιορίζεται κατ' ἀρχὰς διὰ τῶν αἰωνίων καὶ τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν, πρὸς τὰς ὁποίας πρέπει ν' ἀντιστοιχῇ πᾶσα νοητὴ πραγματικότης. Ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς ταύτας ἀποχωρίζεται κατὰ ταῦτα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς. *Εἰς πλήρη ἀντιφάσεων κόσμος δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ.* Ἐκ τῶν ὑπολοίπων δυνατῶν, ὡς εἰκόνων τρόπον τινὰ πρὸ τῆς νοήσεως τοῦ Θεοῦ αἰωρουμένων κόσμων— ἕκαστος κόσμος εἶναι ὠρισμένος συνδυασμὸς ἰδίας ποιότη-

τος, φύσεως καὶ ὑφῆς στοιχείων—φθάνει ἰσχυρόνως πρὸς τὴν θείαν βούλησιν, ἢ ὁποῖα τείνει εἰς τὴν ποσάγωγὴν ἑνὸς ὅσον τὸ δυνατόν τελείου κόσμου, ἐκεῖνο πρᾶξιματικὸν πραγματικότητα, οὕτινος τὰ συστατικὰ μέρη ὁ ἀριστοτάτα συμφωνοῦσι πρὸς τὰς αἰωνίας καὶ ἀναγκαίας ἀληθείας, καὶ πάντα ὁμοῦ παριστῶσι τὸ κατὰ τὸ δυνατόν μέγιστον μέτρον τελειότητος. Τὰ ὄντα (πράγματα) τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ καταλάβωσι θέσιν εἰς τινὰ κόσμον ὀφείλουσιν οὐ μόνον δυνατὰ (possibles) νὰ εἶναι—νὰ εἶναι δῆλον ὅτι ἄνευ ἀντιφάσεως αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ νὰ δύνανται ἄνευ ἀντιφάσεως νὰ καταταχθῶσιν εἰς τινὰ συνδυασμὸν στοιχείων—, ἀλλ' ὀφείλουσιν νὰ εἶναι καὶ συνθετά (compossibles), πρὸς τὰ λοιπὰ δῆλα δὴ στοιχεῖα σύμφωνα καὶ τοιαύτης ἐν γένει κατασκευῆς καὶ ποιότητος ὥστε μετὰ ὁρισμένων ἄλλων στοιχείων ν' ἀποδίδωσι τὸν κατὰ τὸ δυνατόν τελειότατον κόσμον. Ἐκτὸς τοῦ ἀξιώματος τῆς δυνατότητος (possibilité), τὸ ὁποῖον ἀποφαίνεται περὶ δυνατότητος ἢ μὴ δυνατότητος τῶν πραγμάτων—ὡς εἵπωμεν καλύτερον περὶ λογικότητος ἢ μὴ λογικότητος τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτὰ θεωρουμένων—, μετέχει εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ κατὰ τὸ δυνατόν τελειοτάτου κόσμου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ βελτίονος (principe du meilleur) ἢ ἄλλως τὸ ἀξίωμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρίστου ἢ ἀξίωμα τῆς συνθετότητος ἢ τῆς συμφωνίας (principe de compossibilité ou principe de convenance). Ἴνα εἰσέλθῃ δῆλα δὴ ὄν τι εἰς τὸν κόσμον πρέπει, ὡς εἵπομεν προηγουμένως, νὰ εἶναι, καθ' ἑαυτὸ θεωρούμενον, λογικόν, δυνατόν καὶ ἄνευ ἀντιφάσεως πρὸς ἑαυτό—νὰ συμφωνῇ δῆλα δὴ πρὸς τὸ ἀξίωμα τῆς δυνατότητος. Πρέπει ὅμως συγχρόνως νὰ εἶναι καὶ συνθετόν, σύμφωνον δῆλα δὴ πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα καὶ προσαρμόσιμον πρὸς ταῦτα καὶ ἱκανὸν ν' ἀποτελέσῃ ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τὸν κατὰ τὸ δυνατόν τελειότατον κόσμον — νὰ συμφωνῇ δῆλα δὴ πρὸς τὸ

ἄξιωμα τοῦ βελτίονος ἢ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἀρίστου ἢ τῆς συμφωνίας ἢ τῆς συνθετότητος. Ὡστε ἡ δημιουργία πράγματός τινος καὶ ἡ εἴσοδος—ὡς εἴπωμεν οὕτως—αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς συμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὰ δύο μνημονευθέντα ἄξιώματα, τῆς *possibilité* καὶ τῆς *compossibilité*.

Καὶ ἐκ μὲν τῆς συμφωνίας ὄντος τινὸς πρὸς τὸ πρῶτον ἄξιωμα ἐξαρτᾶται καὶ ἀπορρέει ἡ λογικότης αὐτοῦ, ἐκ δὲ τῆς συμφωνίας αὐτοῦ πρὸς τὸ δεύτερον ἄξιωμα ἐξαρτᾶται ἡ σκοπιμότης αὐτοῦ, ἡ ἰκανότης δῆλον ὅτι αὐτοῦ ἵνα ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἀποτελέσῃ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν τελειότατον κόσμον. Ἐκτὸς λοιπὸν τοῦ λογικοῦ ἄξιώματος (τῆς λογικότητος) ἐμφανίζεται καὶ τὸ **τελεολογικὸν ἄξιωμα** (ἡ σκοπιμότης) ὡς προσδιοριστικὸς παράγων τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τοῦ κόσμου. Ἐνεκα τούτου ἀκριβῶς δὲν εἶναι τὸ πᾶν ἐν τῷ κόσμῳ λογικῶς ἀναγκαῖον. *Εἰς τὸ ἄξιωμα τοῦ meilleur* ὑπάρχει ἡ μεταφυσικὴ ἐξήγησις διατὶ ἐκτὸς τοῦ ἄξιώματος τῆς ἀντιφάσεως ὑπάρχει καὶ τὸ ἄξιωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ὡς κυριαρχοῦν ἄξιωμα τῆς γνώσεως ἡμῶν. Ὁ πρὸς τὸ *principe du meilleur* ἀντιστοιχῶν συνδυασμός, ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶσαι αἱ μονάδες εἶναι ἁρμονικῶς πρὸς ἀλλήλας προσηρμοσμένοι, πραγματοποιεῖται ὡς κόσμος καὶ ἐξελίσσεται συμφώνως πρὸς τὸν ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ ἐκείνῃ προσαρμογῇ ὑπάρχοντα καὶ ὡς αἰτίαν καὶ σκοπὸν χρησιμεύοντα κανόνα τῆς προδιατεταγμένης ἁρμονίας. Ὅτι δὲ ὁ κόσμος δὲν ἐδημιουργήθη ἐν τινὶ ὠρισμένῃ στιγμῇ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξαρτᾶται αἰωνίως ἐξ αὐτοῦ, συντηρεῖται καὶ ἐν ἐκάστη στιγμῇ ἀναδημιουργεῖται ὑπ' αὐτοῦ, περὶ τούτου ἐγένετο ἤδη μνεῖα. Ἐὰ ὄντα περιέχονται ἐν τῷ Θεῷ ὡς ἐκλάμψεις αὐτοῦ, εἶναι ὅμως συγχρόνως διάφορα αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν κόσμον.

Ἐὰν λοιπὸν ὁ κόσμος ἔχη ῥυθμισθῆ συμφώνως πρὸς τὸ principe du meilleur, ἔπεται ἀναγκαίως ὅτι ὁ ὑπάρχων κόσμος εἶναι ὁ ἀριστος (πάντων) τῶν δυνατῶν κόσμων (le meilleur des possibles mondes). Δικαιολογοῦσι τὰ γεγονότα τὸν δισχυρισμὸν τοῦτον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς αἰσιοφροσύνης (Optimismus) τοῦ Leibniz; Ὁ Leibniz προσπαθεῖ νὰ δείξῃ ὅτι τὸ καλόν, τοῦ ὁποῖου δὲν ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν, δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν αἰσιόφρονα (ὀπτιμιστικὴν) ταύτην περὶ τοῦ κόσμου ἀντίληψιν. Ἐν πρώτοις δὲν δισχυρίζεται ὁ Leibniz ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀπολύτως τέλειος, ἀλλ' ὅτι εἶναι ὁ τελειότατος πάντων τῶν δυνατῶν κόσμων. Εἷς ἀπολύτως τέλειος κόσμος εἶναι καὶ ἑαυτὸν ἀδύνατος καὶ ἀποκλείεται διὰ τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν. Ἀπείρως καὶ ἀπολύτως τέλειος εἶναι μόνον ὁ Θεός· εἷς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργημένος κόσμος ὄφειλε πάντοτε νὰ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἔννοιαν ἑαυτοῦ ὡς κόσμου, νὰ εἶναι δῆλον ὅτι κόσμος πεπερασμένων ὄντων. Μὲ τὸ πεπερασμένον ὅμως τῶν ὄντων εἶναι συγχρόνως δεδομένη καὶ ἡ ἀτέλεια αὐτῶν. Τὸ μεταφυσικὸν ὅμως τοῦτο καλόν δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς αἰσιοφροσύνης (τοῦ ὀπτιμισμού). Ἀφ' οὗ ὁ κόσμος ἐξελίσσεται διαρκῶς πρὸς μείζονα τελειότητα, δὲν δικαιούται τις νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν εἶναι τόσον τέλειος ὅσον ἡδύνατο νὰ εἶναι. Αὐτὴ αὕτη ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ μετ' αὐτῆς δεδομένη ἐκμετάλλευσις πασῶν τῶν διὰ τοῦ κόσμου τιθεμένων δυνατοτήτων (possibilités) εἶναι σημεῖον τελειότητος. Ἐπίσης καὶ τὸ ἄπειρον—μηδέποτε εἰς πέρας ἐξικνούμενον—τῆς ἐξελίξεως δικαιούται νὰ ἐκλάβῃ τις ὡς σημεῖον τελειότητος. Ἐκ τοῦ μειαφυσικοῦ κακοῦ προέρχονται καὶ τὰ φυσικὰ κακά, τῶν ὁποίων τὴν σημασίαν ζητεῖ νὰ μετριάσῃ ὁ Leibniz διὰ τῆς ὑποδείξεως ὅτι πολλὰ φυσικὰ κακά συντείνουσι πρὸς τὸ καλὸν ἡμῶν, καθαρρίζουσι καὶ βελτοῦσιν

ἡμᾶς. Τὸ φυσικὸν κακὸν τείνει ὁ Leibniz νὰ παραστήσῃ ὡς τι ἀπλῶς ἀρνητικόν, ὡς ἐλάττωσιν τῆς εὐτυχίας. Τὰ ἠθικὰ τέλος κακά, τὰς ἁμαρτίας, ὀφείλεν ὁ Θεὸς νὰ ἐπιτρέψῃ ἔνεκα τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ τῆς ἐλευθερίας, ἄνευ τῆς ὁποίας καταλογισμὸς τῶν πράξεων, ἀρετὴ καὶ ἀξία δὲν ἴδαν ἦσαν δυνατά. Ἡ ἐλευθερία ὅμως περικλείει ἐν ἑαυτῇ ἀναγκαίως τὴν δυνατότητα τῆς ἁμαρτίας.

Εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργημένον κόσμον ὀφείλει ἕκαστον στοιχεῖον νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ὑποδειχθὲν εἰς αὐτὸ ἔργον. Ὅμοίως καὶ ὁ ἄνθρωπος. Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἔχει οὗτος νὰ ἐπιτελέσῃ εἶναι ὑψηλόν, σημαντικόν, κυρίως δὲ ἠθικόν. Ὅφείλει νὰ φέρῃ εἰς πλήρη ἀνάπτυξιν τὰ ἠθικὰ ἀγαθὰ. Τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα εἶναι ὅπως καὶ τὰ τῆς θεωρητικῆς γνώσεως ἔμφυτα, ὑπάρχουσι δῆλα δὴ εἰς ἡμᾶς ὡς ἐξ ἐνστίκτου ὁρμαί. Ὅφείλομεν ὅμως ν' ἀνυψώσωμεν αὐτὰ εἰς σαφῆ συνείδησιν. Τοῦτο συμβαίνει τῇ βοήθειᾳ τῆς νοήσεως, ἢ ὁποία ἐλευθεροῖ ἡμᾶς ἐξ ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, τὰ ὁποῖα πηγάζουσιν ἐξ ἀσαφῶν καὶ συγκεχυμένων παραστάσεων. Ἡ κυρία ὁρμὴ τῆς φύσεως ἡμῶν τείνει πρὸς ἀνύψωσιν τῆς πραγματικότητος καὶ πρὸς τελειότητα. Ἡ ἐπίτευξις τούτου συνδέεται μετ' ἡδονῆς, ἢ ἀποτυχία μετὰ δυσἀρεσκείας. Ἡ νόησις ὅμως κυριαρχεῖ τῆς ὁρμῆς ταύτης, ὀδηγεῖ καὶ διευθύνει αὐτήν. Αὕτη δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι οὐχὶ προσωρινή τις ἡδονὴ ἀλλὰ διαρκῆς εὐδαιμονία πρέπει νὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν προσπαθειῶν ἡμῶν, εὐδαιμονία ἣτις ὡς συστατικὰ αὐτῆς ἔχει τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀρετὴν, περιλαμβάνουσαν ἐν ἑαυτῇ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ὡς καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, ἔχει τὴν ῥίζαν τῆς ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, προϋπόθεσις δ' αὐτῆς εἶναι ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων τοῦ πλησίον. Ἡ τελείωσις τῆς ἀγάπης εἶναι ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη, ἣτις ἀπορρέει

ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὡς τελειοτάτου ὄντος, ὡς καὶ ἐκ τῆς γνώσεως τῆς δημιουργίας αὐτοῦ.

Ἐξ ἠθικῶν λόγων ὑποστηρίζει ὁ Leibniz τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, τὴν ὁποίαν διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ vérités de fait καὶ vérités de raison ζητεῖ νὰ προασπίσῃ ἀπὸ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς ὡς ἀπλῶς ἠθικῆς καὶ μεταφυσικῆς ἀναγκαιότητος. Τὰ ὅσα ὅμως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου λέγει δεικνύουσι τὴν ἀσάφειαν ἐκείνην ἣ ὁποία εἶναι ἀχωρίστως συνδεδεμένη μετὰ τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Δὲν ἀποφαίνεται ὀριστικῶς περὶ τῶν ζητημάτων 1) ἂν ἡ βούλησις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐλευθέρη καὶ 2) ἂν ἐπὶ τοσοῦτον μόνον καὶ τότε δύναται νὰ κληθῆ ἐλευθέρη εἰὰν καὶ ἐφ' ὅσον, ἀντὶ νὰ προσδιορίζηται καὶ νὰ διευθύνηται διὰ τῶν ὁρμῶν, διευθύνεται καὶ προσδιορίζεται διὰ τῆς νοήσεως.

2. George Berkeley.

1685—1753

(Βέρκελε).

Βίος. Ὁ Berkeley ἐγεννήθη (1685) ἐν Killerin παρὰ τὸ Thomastown ἐν Ἰρλανδίᾳ καὶ προωρίσθη διὰ τὸ κληρικὸν στάδιον. Ἐκτὸς τῶν θεολογικῶν μελετῶν ἀπησχόλουν αὐτὸν καὶ φιλοσοφικά. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνήργησε διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς Βερμούδας νήσους. Κατὰ τὸ 1734 ἐγένετο ἐπίσκοπος τοῦ Cloyne ἐν Ἰρλανδίᾳ, διετήρησε δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦτο μέχρι τοῦ 1752. Ἀπέθανε τῷ 1753 ἐν Oxford.

Τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων του : Πραγματεία περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως (A treatise concerning the principles of human knowledge) 1710. Τρεῖς διάλογοι μεταξὺ τοῦ Ἕλα καὶ τοῦ Φιλόνου (Three dialogues between Hylas and Philonous) 1713.